

Васильчук В.М.**НІМЦІ В УКРАЇНІ В КІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Слід відзначити, що переселенська практика в Європі була поширеною і часто навіть розглядалась як стратегічний засіб нарощення могутності держави. Навколо неї точилося чимало дискусій і сформувалося кілька економічних теорій, зокрема, меркантилістів і фізіократів. Представниками першої в Німеччині були Людвіг фон Саккендорф та Іоакім Бехев, у Росії – В. Татішев. Спостерігаючи, що в найбільш багатих країнах є високою щільність населення, вони звели це у ранг певної закономірності й почали пропонувати варіанти щодо збільшення людності. Людвіг фон Саккендорф у своїх творах з державного права – «Крістенштаат» і «Дейче Фюрстенштаат» – доводив, що головним завданням кожного уряду є перш за все «збереження і примноження населення та його майна» [1]. У ХVІІІ ст. це вчення зайняло провідні позиції в науці про народонаселення, і теза про те, що численність населення є благодійною для держави, стала аксіомою.

На основі даної теорії будували свої висновки й фізіократи, що прийшли на зміну меркантилістам. Засновником школи фізіократів був Кеньє. Основні положення їхньої теорії викладалися у вигляді девізів: «Дозвольте робити, хто що бажає», «Дозвольте йти, кому куди хочеться». Представниками цього напрямку в Німеччині були Йоган Зюсмільх, Йосиф фон Зоннефельд, Йоган Пфейфер та ін. Найбільш повно погляди фізіократів висловив Йосиф фон Зоннефельд. «Збільшення населення, – писав він, – включає в себе окремо ті засоби, які у сукупності сприяють загальному благополуччю»; «чим більша кількість населення, тим більша сила його опору, від чого залежить безпека держави...»; «чим більше рук, тим більше продуктів...»; «чим більше громадян, тим більше платників податків...» [2].

Погляди меркантилістів і фізіократів не могли претендувати на якусь наукову універсальність, проте нерідко вони слугували західноєвропейським правителям підставою для обґрунтування політики у сфері народонаселення. Одним з ініціаторів такої політики був бранденбурзький курфюрст Фрідріх Великий. Важливими чинниками збільшення народонаселення він вважав підвищення народжуваності, стимулювання імміграції та заборону еміграції [3]. Катастрофічні наслідки Тридцятилітньої війни вже в ХVІІ ст. змусили найбільш далекоглядних німецьких державних діячів серйозно зайнятися переселенською політикою.

Позитивні наслідки заохочення імміграції у Німеччині й Англії викликали інтерес до цієї практики в Росії. Перетворення Петра I, ті економічні та соціальні процеси, що їх супроводжували, висували серед інших і проблему трудових ресурсів. Необхідність її вирішення значною мірою зумовила появу в 1702 р. Маніфесту Петра I, адресованого іноземним громадянам, що бажали поступити на військову службу, а також купцям і ремісникам. Ці кроки фактично заклали засади майбутньої імміграційної політики Катерини II.

У середині ХVІІІ ст. з'явилося кілька проектів щодо облаштування окраїн Російської імперії шляхом запрошення туди колоністів, у тому числі із західноєвропейських держав. Історик С. Соловйов з цього приводу зауважував: «На швидке заселення своїми росіянами... не доводиться розраховувати, і, нарешті, російська обробна промисловість знаходиться у зародковому стані й потерпає від нестачі досвідчених майстрів, просунути її можуть лише технічно освічені вихідці з Заходу» [4].

На початок 1760-х рр. в Росії фактично вже склалися необхідні передумови для переселення іноземців: мався певний досвід по переселенню сербів, підготовлені пропозиції і, головне, бажання «облаштувати» Новоросію. Царизм прагнув запрошувати населення з-за кордону лише для організації сільських колоній, виключно з економічною метою. Ще до початку царювання Катерини II в урядових колах велась певна робота з аналізу й відбору різних варіантів переселення іноземців у Росію. Зійшовши на престол у 1762 р., Катерина отримала і пакет пропозицій щодо поліпшення демографічної ситуації у країні. Вона поділяла думку академіка Шльоцера про те, що Росія «багата, родюча і сильна. Чого не вистачає їй, щоб бути ще багатшою, родючішою, сильнішою? – Людей» [5]. Розв'язання цієї проблеми Катерина II вбачала саме у залученні іноземців. На її думку, «колоністи своєю роботою, думками, ремісничими заводами і рукодільними мануфактурами за короткий час можуть принести імперії таку користь, яку принесли гугеноти Франції після скасування Нантського едикту Пруссії, Данії та Голландії» [6].

Головним своїм завданням російський уряд вважав запровадження землеробської культури у степових околицях імперії та поліпшення її там, де вона вже існувала, і взагалі? піднесення сільського господарства до того рівня, яким він був у Західній Європі. Саме з такого розуміння цілей колонізації і виходила Катерина II. Урядовець М. Фірсов загальну позицію уряду сформулював так: «Землеробство є головною продуктивною працею і джерелом багатства нації» [7].

Сформувалась і громадська думка про необхідність іноземної колонізації, її підтримували на всіх рівнях управління й в усіх суспільних прошарках. Як в Німеччині, так і в Росії для цього склались необхідні політичні та економічні передумови.

Держава зобов'язувалась забезпечити належні умови прийому, розселення та організації колоній. Під ці акції була підведена солідна нормативно-правова база. Особливо організовано заселявся південь України, де засновувались великі колонії німецьких поселенців. Тут були створені відповідні адміністративні органи, які підпорядковувались Конторі опікунства іноземців. Безпосередній прийом та облаштування колоністів покладалися на емісарів. В Одесі, Дубоссарах, Ізмаїлі, Катеринославі були створені пункти прийому, а в Дубоссарах та Ізмаїлі також і карантини. Вони діяли на основі інструкції про

приїом колоністів. Була розроблена певна схема приїому переселенців: спочатку вони мали пройти карантин, тобто обстеження на епідемічні захворювання, а потім відряджалися до місць проживання.

Однак, на шляху розвитку колонізації існувало й чимало перешкод. Однією з них була відсутність чітких планів освоєння південноукраїнських земель, значна частина яких належала великим землевласникам – державним сановникам та поміщикам. Уряд усвідомлював, що необхідна певна система, яка б ґрунтувалася на всебічних і точних знаннях про території, що мають заселятися. У лютому 1764 р. відомий Маніфест Катерини II був доповнений Положенням, яке скеровувало колоністів розселятися спочатку у волостях, поблизу вже заселених місць, потім на землях, розташованих посередині відведених для цього територій. Межі волості мали бути колоподібними, не менше 60 – 70 верст у діаметрі, із земельними масивами на тисячу сімей. У кожній волості планувалося розселити людей одного віросповідання, а поселення мали розташовуватись так, щоб у разі необхідності могли надавати одне одному допомогу. Кожній родині нарізали по 30 десятин землі: 15 – орної, 5 – сінокосу, 5 – лісу і 5 десятин для садиби, саду та випасу. Колонія мала формуватись у такий спосіб, щоб шоста частина всієї землі становила запас для майбутнього приросту населення і ще одна шоста залишалася б для нових садиб. Ярмарки та базари дозволялось організувати лише в головних поселеннях волостей.

Окремі родини наділялися землею у разі дотримання таких умов:

а) земля успадковується тільки молодшим сином (уряд вважав, що при цьому батько заохочуватиме своїх синів займатися різними необхідними в господарстві ремеслами);

б) якщо молодший син ще малолітній або нездатний господарювати, батькові надається право визначити опікуна чи спадкоємця. Якщо батько за життя не встигне цього зробити, тоді цю функцію виконує адміністрація, правління волості. Якщо ж спадкоємець неспроможний вести господарство, наділ передається члену родини, який його не має. У разі наявності кількох претендентів на спадщину справа вирішується жеребкуванням;

в) якщо брати до уваги чи родичі виявляли бажання жити в одному будинку, то це не заборонялося, але вимагалось, щоб хтось один із них вважався господарем;

г) рухоме майно переходило в розпорядження всіх родичів, і вони використовували його на свій розсуд. Якщо ж колоніст помирав, не залишивши заповіту, четверта частина його майна передавалась матері, стільки ж отримували дочки на придане, а решта розподілялася між синами порівну. При цьому, той, хто успадковував наділ, зобов'язувався утримувати матір до смерті, а сестер – до заміжжя;

д) якщо після смерті колоніста залишалась вдова з дочками, вони володіли наділом спільно доти, доки мати чи хтось із дочок не вийде заміж; перший чоловік, який одружувався на одній із спадкоємиць, одержував право володіти земельним наділом назавжди;

е) ні переселенці, ні їх спадкоємці не мали права продавати чи закладати свій наділ або дробити його на частини – він залишався неподільним як общинна власність;

ж) на цих же засадах, тобто як спільна власність колонії, мали використовуватись відрізані наділи для церков, фабрик, заводів, виноградників і т. п., а також болота, річки, озера, каменоломні, піски [8].

У цьому ж 1764 р. був затверджений і загальний «План про заселення Новоросійського краю», згідно з яким у розпорядження адміністрації колоній суцільними масивами передавалася земля для переселенців: у Катеринославській губернії – 52 тис. десятин, Херсонській – 263 тис., Таврійській – 214 тис. Згодом такі ділянки були визначені й у Бессарабії. Відповідно до аграрного закону 1764 р., ці великі степові простори поділялися на округи, а прибутки, одержані від них, спрямовувались на погашення витрат по переселенню [9].

Колонізація не повинна була перешкоджати інтересам поміщицького землеволодіння. 9 травня 1809 р. за підписом члена уряду графа Кочубея набув чинності указ про поселення колоністів на поміщицькій землі. У ньому визначалися такі правила:

- 1) Колоністи поселяються на землю поміщиків на засадах, визначених Маніфестом 1763 р.; мають свободу віросповідання і побуту, звільняються від військової служби, за винятком добровільного бажання;
- 2) Користуються пільгами;
- 3) Урівнюються з іншим населенням при сплаті земських податків;
- 4) Приписуються до місця свого проживання;
- 5) Мають право переходити від одного поміщика до іншого [10].

Поміщики мали можливість вибирати собі працівників із числа кріпосних або колоністів. Значна частина їх віддавала перевагу саме останнім, оскільки ті були хорошими трудівниками. Їх використання було вигідним не тільки з економічної точки зору, а й з огляду на можливість передачі господарського досвіду кріпосним українським селянам.

На приїом колоністів держава виділяла значні кошти. У 1810 р. кожна сім'я німецьких переселенців обходилась державному бюджету в 17 крб. 50 коп. асигнуваннями і 2 крб. 80 коп. Сріблом [11]. Слід відзначити, однак, що через 30 років колоністи мали відшкодувати ці видатки.

Уряд здійснював певні кроки, спрямовані на захист життя і здоров'я колоністів. Проте, більшості з них довелося пережити транспортні проблеми, хвороби, голод, необлаштованість побуту, відсутність житла. Герцог Рішельє в 1805 р. писав: «Не можу передати вам, до якої міри кровоточило моє серце, коли я побачив, в якому становищі знаходяться колоністи в Овідіополі. Це якийсь збіг глупства, починаючи з того, яке я бачив, довіривши їх цьому нерозумному Бему, і яке коштувало життя такій кількості нещасних... Сподіваюсь, що, дякуючи вжитим мною заходам, це незабаром скінчиться, потрібно лише ізолювати хво-

НІМЦІ В УКРАЇНІ В КІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТТЯ

рих від здорових, чого не дозволяли зробити чиновницькі перепоми» [12].

Додавались і труднощі, пов'язані з природно-кліматичними умовами, бездоріжжям. Відсутність поштових станцій з необхідним житлом призводила до масових простудних захворювань. Частими були крадіжки майна, коней, будівельних матеріалів. В особливо скрутному становищі опинялися ті, хто не був обізнаний із землеробством, а таких серед колоністів було чимало.

Завершальною ланкою процесу переселення була організація колоній. Німецькі колоністи направлялися до місць поселення, проте чіткого плану їхнього розміщення не існувало. Колонії створювалися з огляду на наявність водних джерел, лісу, пасовищ та наближення до міста, яке б мало порт чи інші вузлові комунікації. Землі виділялись відповідно до опублікованого 22 березня 1764 р. урядового «Плану про роздачу в Новоросійській губернії казенних земель та їх заселення» [13]. Відведені землі розділялись на ділянки по 56 десятин, визначалося місце для забудови і для землеробства.

Колонія як населений пункт, по суті, була новим поселенням і відрізнялась від решти існуючих в Україні населених пунктів: сіл, слобод, хуторів, зимовищ, містечок, посадів, аулів, сілець тощо. Практично всі вони вже мали вивірену і виправдану часом внутрішню самоорганізацію, займали своє певне місце в існуючому адміністративно-територіальному устрої.

Усі організаційні заходи по створенню колоній покладалися на Опікунську контору. За Маніфестом 1763 р. організувати будівництво житла для новоприбулих мала колоністська адміністрація. Проте, на практиці ця проблема набувала особливої гостроти. Будівництво в степу було справою важкою і клопітною. Відсутність лісу, джерел води, а також російська практика зводити житло силами підрядників не давали позитивного результату. Екстремальна ситуація спонукала піти шляхом спорудження землянок, глиняних і саманних будівель. Технологія такого будівництва була запозичена німецькими колоністами в їхніх попередників, що прибули сюди з Угорщини. Застосувавши її, вони могли перезимувати і приступити до спорудження житла власними силами. На будівництво оселі держава виділяла кожній сім'ї колоністів по 100 крб. [14].

Колоністська адміністрація була зацікавлена в тому, щоб переселенці будувалися самостійно. Це дозволяло в майбутньому уникнути нарікань з боку колоністів на низьку якість житла, зведеного підрядниками. Мав вигоду від такої практики і колоніст, оскільки йому списувався борг на ту суму, в яку оцінювалось його будівництво. Перевага цього підходу полягала також у тому, що німці як носії європейської будівельної культури отримували можливість застосувати її принципи на практиці, а властиві їм раціоналізм та практичність дозволили у непростих умовах будівництва відшукати його оптимальні варіанти. Ними був освоєний економний процес виготовлення цегли, розроблено декілька оригінальних проектів планування садиб. Порівнюючи типи забудови в німецьких колоніях, можна виявити як спільні, так і особливі риси. Розташування поблизу оселі клуні, хліва, клумби й городу було характерним для більшості садиб. Проте малися і такі, де конюшня та хлів споруджувались віддалік житла.

Етнограф В. Бабенко, який неодноразово бував у німецьких колоніях, досліджував їх у Катеринославській губернії, писав, що вони «являли собою зразок всього: найправильнішого розташування вулиць, провулків і площ, облаштованих у багатьох випадках на європейському рівні. Тут можна вирізнити центральну вулицю – більш широку... На центральній вулиці іноді зустрічаються постові стовпи, що освітлюються ліхтарями... Підведені сади і дерева навколо садиб, прекрасні, правильні будівлі, чистота й охайність... упадають в очі кожному відвідувачу цих місць» [15].

Ще однією проблемою, яка виникала на початку перебування німецьких колоністів в Україні, була відсутність необхідної кількості та якості землеробських знарядь праці. Ті, що привозилися, не відповідали місцевим умовам, адже земля являла собою цілину. Колоністи, які розселялися по берегах річок, часто потерпали від весняних паводків. Уявлення німців про місцеві природно-кліматичні умови швидко корегувалися під впливом життєвих реалій, що нерідко навіть доводили їх до розпачу. Подорожани по Україні у 1816 р. могли спостерігати в німецьких колоніях «бліді, у лахмітті людські постаті, що вилзли з брудних землянок, аби насилу тягтися на невідкладну роботу» [16].

Перше велике розселення колоністів у Катеринославській губернії відбулося в 1789 р. Це були вихідці з Данцига і Прусії у складі 228 сімей. Вони заснували перші вісім колоній – Хортиця, Острів Хортиця, Розенталь, Айнлаге (Кічкас), Кроневейде, Нойенбург, Нойендорф і Шен горст [17]. Більшість цих переселенців належала до бідних прошарків, тому їхнє становище було досить непростим. На території Хортицької колонії вони знайшли лише кілька напівзруйнованих хат. Власних коштів на спорудження житла у них не було. Речі, які вони взяли з собою в дорогу, зносилися. Більшість прибулих перші чотири роки мешкали в землянках, а деяким вдалося розміститися спочатку в Олександрівському укріпленні (нині – м. Запоріжжя) [18].

Російсько-турецька війна виснажувала державну скарбницю, і уряд не міг своєчасно виконувати свої зобов'язання перед колоністами. Обіцяні їм кредити видавалися невеликими частинами, які одразу ж витрачалися на харчі та придбання найнеобхідніших речей. Таке становище змушувало переселенців продавати навіть призначені для зведення житла будівельні матеріали, які й без того відпускалися їм нерегулярно і в недостатній кількості. Щоби хоч якось допомогти колоністам, місцевій владі довелося видавати їм продукти харчування з державних магазинів [19].

Одночасно з ними до Катеринославської губернії прибули 900 переселенців, що належали до різних релігійних течій; вони заснували колонії Ямбург, Йозефсталь і Фішерсдорф [20]. Розвиток цих поселень відбувався по-різному. Якщо в Ямбурзі кількість жителів чоловічої статі за 1789 – 1793 рр. зросла з 148 до

485 осіб, то в Йозефстальську колонію через високу смертність її жителів з Волині для поповнення були переселені швабські селяни [21].

Незважаючи на тяжкі випробування, процес колонізації не припинявся. У 1793 – 1796 рр. на Південь прибуло 118 родин, з яких 86 були поселені на о. Хортиця, решта утворили дві колонії – Менвізе в Олександрівському і Кронегартен у Новомосковському повітах [22].

Другий значний приплив емігрантів у Катеринославську губернію здійснювали більш заможні колоністи, які привезли з собою деякі кошти, велику кількість худоби, а також коней. Вони почали господарювати ефективніше.

Наприкінці XVIII ст. уряд докладав чимало зусиль для поліпшення становища колоністів, частина яких через складні умови життя перебиралась у більш сприятливі місцевості. У квітні 1800 р. був виданий указ про переселення з о. Хортиця 150 родин. Деякі з них у 1802 р. були поселені в Нижній Хортиці на землях, викуплених державою у радника Міклашевського [23].

Грамота Павла I від 6 вересня 1800 р., яка підтвердила привілеї всіх іноземних колоністів і гарантувала свободу віросповідання поселенцям-менонітам, послужила поштовхом для нового припливу їх до Росії. У 1803 – 1804 рр. на берегах Дніпра розселились 304 родини, які заснували сім колоній [24].

Протягом 1803 – 1825 рр. у Катеринославській губернії були засновані колонії: Бурвальде, Нідер Хортіц, Розенгарт, Блюменгарт, Нойгорст, Кронсталь, Нойостервік, Шенберг – у Катеринославському повіті; в Маріупольській менонітській окрузі – Кіршвальд, Тігенгоф, Розенгарт, Шенбаум, Кронсдорф, Розенберг, Грюнау, Вікерау, Рейхенберг, Нойгоф, Ейхвальд, Тігенорт, Тіргарт; у Херсонській губернії, Одеському повіті, Лібентальській окрузі – Маріенталь, Гросслібенталь, Клейнлібенталь, Александергільф, Йозефсталь, Люстдорф, Нойбург, Петерсталь, Францфельд, Фройденталь; Кучурганській окрузі – Зельц, Страсбург, Кандель, Баден, Мангейм, Ельзас; Березанській окрузі – Ландау, Шпейер, Карлсруе, Зульц, Рорбах, Вормс, Катеріненталь, Йоганнсталь.

Особливо інтенсивним у цей час був процес заснування німецьких і менонітських колоній у Таврійській губернії. У Бердянській окрузі однойменного повіту виникли колонії Нойгоффнунг, Розенфельд, Нойгоффнунгсталь; у Молочанській менонітській окрузі цього ж повіту – Гальбштадт, Гальбштадт ремісничий, Мунтау, Шенау, Фішау, Лінденау, Ліхтенау, Блюмштейн, Мюнстерберг, Альтенау, Тігенгаген, Блюменорт, Розенорт, Шензее, Тіге, Ладекоп, Петерсгаген, Фюрстенау, Рюкенау, Ліхтфельд, Маргенау, Александерталь, Шардау, Порденау; в Молочанській окрузі Мелітопольського повіту – Пришиб, Гоффенталь, Вассерау, Альт-Нассау, Вейнау, Альт-Монталь, Гохштедт, Вальддорф, Дурлах, Рейхсфельд, Костгейм, Лейтерсгаузен, Фрідріхсфельд, Грюнталь, Гейдельсберг, Розенталь, Карлсруе, Ной-Монталь, Тіфенбрюн, Блюменталь, Кронсфельд. Усього близько 65 німецьких поселень.

Виникали колонії і на Кримському півострові. У Нойзацькій окрузі Сімферопольського повіту утворились колонії: Нойзац, Фріденталь, Розенталь, Кроненталь; у Цюріхстальській окрузі Феодосійського повіту – Цюріхсталь, Гейльбрюн, Судак, Герценберг. Крім того, в Бессарабській області, Акерманському повіті, Саратській окрузі засновується колонія Сарата; у Бендерському повіті, Малоярославецькій окрузі – Тарутіно, Малоярославець I, Кульм, Красне, Фершампенуаз I, Теплиць, Каубах, Малоярославець II; Клястицькій окрузі цього ж повіту – Бородіно, Клястиц, Лейпциг, Березина, Париж, Альт-Арциз, Брієн, Ной-Арциз [25].

У 1810 р. колонізаційний бум дещо вщух, після того як вступило в дію розпорядження уряду про припинення видачі кредитів і допомоги вихідцям з-за кордону. А в 1819 р. дипломатичним місіям було заборонено видавати паспорти іноземцям, які виявляли бажання переселитися до імперії. У результаті цей процес уповільнився, хоча й продовжувався до 40-х рр. XIX ст. У 1823 р. 139 сімей із Бадена розселились в Катеринославській губернії [26]. Обмеження на переселення не стосувались лише менонітів, до яких уряд ставився толерантно і надавав їм різноманітну допомогу.

Після 1825 р. спостерігається значне зменшення кількості новостворюваних колоній. Цар Микола I обмежував імміграцію, знов-таки виходячи з недостатності коштів на облаштування поселенців. До середини 60-х рр. XIX ст. було засновано кілька колоній: у Катеринославській губернії, Олександрівському повіті, Маріупольській окрузі – Бергталь, Менфельд, Менталь, Геймбуден, Фрідріхсталь; у Херсонській губернії, Одеському повіті, Березанській окрузі – Ватерлоо, Нойфройденталь, Гелененталь; у Таврійській губернії: в Бердянському повіті й однойменній окрузі – Ной-Штуттгарт, у Молочанській менонітській окрузі – Шпаррау, Контеніусфельд, Гнаденфельд, Вальдгейм, Ландскроне, Гіршау, Ніколайдорф, Паульсгейм, Клефельт, у Мелітопольському повіті – Гуттерталь, Йоганнесру; в Бессарабії: в Акерманському повіті – Гнаденталь, Ліхтенталь, у Бендерському повіті, Малоярославецькій окрузі – Денневіц і Плоцк [27].

Більшість їх створювалась в порядку винятку, на прохання зацікавлених осіб з числа урядовців, великих землевласників-поміщиків. У 1827 р. герцог Ангальт-Кетенський попросив у царя дозволу створити в Таврійській губернії колонію з числа своїх підданих. Його прохання було задоволено. Указ від 3 березня 1818 р. наголошував, що це поселення має стати «взірцем великого, добре влаштованого сільського господарства, поєднаного з фабричним виробництвом» і що воно «повернеться у власність казни, якщо в ньому по завершенню десяти років не буде в наявності принаймні 20 000 овець поліпшеної породи з потрібною кількістю вівчарів і не менше як 100 сімей для обслуговування цих овець і для хліборобства та фабричної діяльності» [28].

Чимало колоній створювалось шляхом розукрупнення і поділу первинних поселень на декілька нових.

НІМЦІ В УКРАЇНІ В КІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТТЯ

Особливо активно цей процес відбувався у другій половині ХІХ ст.

Колонії Півдня України різнилися між собою розмірами територій, чисельністю та статеві-віковими характеристиками населення. У 1814 р. в Тираспольському, Херсонському й Овідіопольському повітах Херсонської губернії німці розселились у чотирьох округах: Лібентальській, Кучурганській, Глюкстальській і Березанській. Найбільше поселень (10) мала Лібентальська округа, в них проживала 721 родина з 1677 чоловіками і 1652 жінками [29].

На середину ХІХ ст. колонізація Півдня України вже відбулася, і німці стали помітним етнічним компонентом цього регіону. Якщо в 70-х рр. ХVІІІ ст. їх тут ще майже не було, то в 1857 р. вони становили 4,3 % населення Херсонської та 2,3 % Катеринославської губерній. Найбільша кількість німців проживала в Одеському повіті – 19,9 % усіх мешканців, а також Тираспольському (8,3 %) і Катеринославському (9,6 %) повітах [30].

Німецькі поселення у центральному, північному і західному регіонах України (за винятком Волині) відрізнялися від колоній Півдня. Власне, це були не колонії, а маєтки, слободи, хутори, розпоршені невеличкими острівцями поміж українських сіл, хуторів і містечок.

Розглядаючи діяльність німецьких колоністів у згаданий період, можна з певністю стверджувати, що переселенська політика, яку розпочала Катерина ІІ, виправдала себе. На півдні України була створена мережа життєздатних колоній, жителі яких не тільки модернізували деякі методи обробки землі, удосконалили сільськогосподарське знаряддя, будували колодязі та налагоджували систему зрошення пасовищ і сінокосів. Завдяки колонізації було економічно укріплено південні кордони Російської імперії. В цілому вирішувалося завдання втягнення великих земельних просторів України до господарського обігу. Незважаючи на те, що німецькі переселенці ніколи не становили етнічної більшості на півдні України й у процентному відношенні завжди займали місце серед національних меншин, вони справили суттєвий вплив на соціальне, економічне та духовне життя регіону. В галузі агротехніки їм вдалося синтезувати загальноєвропейський досвід з українськими традиціями, що в свою чергу призвело до інтенсифікації розвитку господарства.

Джерела та література

1. Цит. за: Писаревский Г. Из истории иностранной колонизации в России в ХVІІІ в. - М., 1909. - С. 4.
2. Там само. - С. 17.
3. Эльстер Л. Учение о народонаселении и политика народонаселения. - М., 1897. - С. 95.
4. Соловьев С. История России. - М., 1959. - Т.23. - С. 113-114.
5. Bartlett R. Human capital. - P. 31.
6. Наказ Комиссии о сочинении проекта нового Уложения. - СПб., 1809. - С. 268.
7. Див.: Очерки из истории торговой политики. - Казань, 1902. - С. 20 - 38.
8. Кулинич І., Кривець Н. Вказ. праця. - С. 71-72.
9. Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. - СПб., 1869. - С. 21.
10. Російський державний історичний архів (далі - РДІА). - Ф. 458. - Оп. 1. - Спр. 615. - Арк. 7.
11. РДІА. - Ф. 383. - Оп. 29. - Спр. 207. - Арк. 68.
12. Очерки истории немцев и меннонитов Юга Украины (конец ХVІІІ - первая половина ХІХ в.) / Под ред. С. Бобиневой. - Днепропетровск, 1999. - С. 59-60.
13. ПСЗ. - Т. ХVІ.
14. РДІА. - Ф. 383. - Оп. 29. - Спр. 116. - Арк. 27.
15. Бабенко В. Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края. - Екатеринослав, 1905. - С. 88.
16. Meissner B., Neubauer H., Eisfeld A. Die Russland Deutschen. Gestern und heute. - Köln, 1992. - S. 71.
17. Epp George K. Geschichte der Mennoniten in Rußland. Deutsche Täufer in Rußland. Die Hausgemeinschaft der Hutterischen Brüder. - 1997. - Bd.I. - S. 91.
18. Ibidem.
19. Кулинич І., Кривець Н. Указ. праця. - С. 53.
20. Бобылева С., Бочарова Н. Из истории основания немецких переселенческих колоний на Екатеринославщине // Регіональне і загальне в історії. - Дніпропетровськ, 1995. - С.241 - 243.
21. Дружинина Е. Южная Украина в 1800 - 1825 гг. - М., 1970. - С. 140.
22. Писаревский Г. Вказ. праця. - С. 337; Журнал Министерства государственных имуществ. - 1854. - VIII. - С. 66 - 67.
23. ПСЗ, I, № 19492.
24. Штах Я. Очерки из истории и современной жизни южнорусских колонистов. - М., 1916. - С. 39 - 41.
25. Кулинич І., Кривець Н. Указ. праця. - С. 55 - 56.
26. Журнал Министерства внутренних дел (далі - ЖМВД). - 1837. - Кн. 26. - С. 449 - 450.
27. Клаус А. Вказ. праця. - С. 22-26.
28. ПСЗ, II, № 1841.
29. ДОДА. - Ф. 383. - Оп. 29. - Спр. 161. - Спр. 40.
30. Кабузан В. Заселение Новороссии в ХVІІІ - первой половине ХІХ в. - М., 1976. - С. 267.